

Emnenr. 80

Fylke:

Vest-Agder

Tilleggsspørsmål nr.

Herad:

Laudal

Emne: Folkemedisin
Husnåd-kyrningråd

Bygdelag:

Oppskr. av: T. A. Sveinblom

Gard:

(adresse): Laudal

G.nr.

Br.nr.

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle.

B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

SVAR

1. Sjukdom - f

Synet på sjukdom var skifta mykje dei siste 50-60 åra. Folk visste nok at sjukdom kunne smitta, men barillar og stikk hadde dei ikkje greie på.

Hardføre mot sjukdom var dei, og det som nå går under namnet nervøse lidningar rekna dei i gummene ikkje for sjukdom. Dei kalla det heller for argskap. Dei er marerite, så dei om nervøse folk, og difor trøstarna dei slike folk helst iventleg.

Trøstarna var sterk. Dei fan sjukdomen dei som ska "ha n", så dei, og difor galte det å vera tålmodig når sjukdomen kom. Men det prøvde likevel å berjå seg mot smitte. Kråttobak ^{var} god. Gjekk dei inn i smittehus, tok dei seg ei god krå, tugg godt. Ja ho medan dei var inne og spretta ho ut når dei gjekk ut att for trisset. Nokre tugg på kvae. Men kvae var ingen ting mot skrå.

3. Ymse medisinne hadde folk
gjørne liggjornde. Grøineplaster
(ei smoring, smetta saman av fett og
karpis) var god sårsmoring.
Reinfarblom til te brukta dei mot
makke i magen. Eg drakk slik te ein
gang eg var sjuk, og det hjelpte fort.
Veduk stogga, og "makken kom".
Kornferdeoppar og nafta var godt mot
fortyting, likevns hyllete. Rigabal-
savn smivede dei på sår. Tredakst
(lakris) var godt mot fortyting og hals-
sjuke.

Mot kikhoste nytte dei "merse-
mjølk" (mjølk av ei hoppe). Men mi
fikk stik mjølk og klara kikhosten.
Eller minte dei og al tobak var godt
mot "bådnebride" (barnesjukdomar)

Eg minnst ein mann som
hadde stek tre på tobak. Eg sette
meg ned sengja og rokte i stova
fjorde a tapakvåk sa hann.
(dialekt frå Hagebostad) Om denne
mannen og elles å fortelja at hann
rivste 5 av dei 13 borna sine.

Mot hudsår (eksem?) nytte dei
"leirnetjora"

(Rislørne av bjørkeris)
dei brende gjevne bjørkeljørne, og
den tjora som taut ut av kinstene
bruka dei til smoring. Elles var munns-
sprytt vel beste medisin mot hudsår.
Ein orilde menneske hadde ein pers
medisin i munnspryttet.

Eg har får fortalt om oldefar som var
så god til å doktera "risla" (hudsjukdom)

En ung gjente tok brøn på sengja.
 (Hagebostad dialekt) Her i Sanddal heites
 det: "Tog - n på sengja". d. v. s. kom til
 brøn for brøn var oppt. Munnrospyttet
 launt brukast med samme dei vakra
 om morgonen.

På sat han i sengja, spytta og
 blivde gjenta over helle andleket, og
 det hjalp godt.

Olderfar tradd ein gong dreyt ein øye
 og slikka livra, og sidan fekk brøn eit
 sers munnrospytt.

På byt eg og nemna ein medisin, mot
 så av skasse ting spiker, sag eller
 kniv, det var varm urin, sin eigen
 urin. Dei "pissa" på såret.

Men bruvinevin var nå dravaste
 medisinen for dei gamle, både
 til vinnertes og utvortes bruk. Nokre
 blanda litt perikonblom i bruvine-
 vin. Ellas var nå fransk druebrunne-
 sin og hollandsk geneve best til
 midusin.

Fekk folk lungebrønn, så launt det
 bruvinevin til, hjöts om den sjukke låg
 i hög feber.

På denne vorten, drags "dei
 nok noongen ein steck mann - i
 god tre. Men - sammestid fekk pek
 du fekk tak i bruvinevin og gjorde
 best dei kunne. Men nå var liss-
 dagen slutt for han, og for sjöbre
 døden kverre ingenting hjelpa, så dei
 4-5. På stövt gardar var det
 gjerne medisin å få loint. Men

15715

folk som trådte på einbøtde gardar hadde gjerne litt medisin stående, så dei ikkje var heilt hjelpelause om sjukdom skulle komma.

5. Jordmor og prest hadde gjerne litt medisin enn folk flest.

Ein prest i mi heim bygd var mest som ein doktor i bygda. Han hjelpte mange sjuke.

10/ Mot tommvekk hadde folk mange råder, tobak, brennvin, nafta, terpentin, bek, tjør, lysol o.s.v. Var tanna hot, hela dei ei spöda? (strikkepinne) gloraud og stakk så derne ned i den hote tanna og brende ho sund. Torjus i Lia, den fjende byggedokteren på fagebostad, brukte å stoppa ein gammal sauelort i verketenne som var hote. Men ikkje allslag "perleort" (sauelort) hjelpte. Lom lantka ein sers trikk og ferge. Torjus kunne finne dei rette for han var vis.

Medisinar som folk hadde stående, gjorde på flasker eller i glas, og så sette dei desse helst i kisteletten (lite som i eine enden på dei gamle rose-måla kistene)

Fleire slag medisinar kjøpte dei på apoteket når dei hadde bysue.

"Dokteren ga meg drykkje"; så dei gamle. Drykkje (rennende medisin slik som rigabalsam, miksture v.s.v.)

12) Sigtingar fikk dei kjøpt av kværnkvarer som ferdast rundt i bygdene.

Før somlag 60 år sidan gjekk ein fant (ornskjuifar), rundt i bygden, med ein elektrisk maskin som skulle vera slik ei god hjelp mot gigt. Patienten heldt i to leiingar, ei leiing i kvar hand. Så sveivde mannen, og sammeleg kjende ein strømmen så det reind vrida i hendene. Eg minnest så godt bestefar. Han skulle ta kullen. Men då, mannen tok til å sveiva, og bestefar kjende strømmen, vart han redd. "Hoi hoi, stopp, stopp!" ropa han. Vi andre laut le, og mannen og. Men så kom det varaste. Vi stod i ring og heldt kvarandre i hendene. Så sveivde mannen, og sammeleg kjende vi strømmen alle sarnan. Medan dette stod på, vart vi mest falne. Men far som var larar, roa oss.

Verre gjekk det her i bygda. Gamle Ola var rikt og hogg ud. Så kom mannen med maskinen, og så skulle Ola walda i leiingane. Så sveivde mannen, og Ola fekk tjerna strømmen, men han lika han skett ikkje. Han vart både redd og pirra, sauk så mannen og freista hiva mastenen frå han og så hiva han i ein stor vasspytt ud. Flukt moto var ikkje etter Bibelen, så Ola orn maskinen. Eg minnest ein mann som kjøpte seg ein magnet, bestesko magnet. Han gjekk han med innfor stjerna, og han tykte det hjelpte mot gigt. Svammen fekk høyra om dette, og

15715

så fikk born låna magneten nokre dagar. Men det gjekk mindre godt. Magneten var for sterk. Han "trekte" for mykje i tross, sa han.

13. Frivorne oppskrifter på medisin var svært lite brukte. Det gjekk på det vanvirkelige. Einrøktide hadde lærebøker (Arnij's vanvirkelse d. d.) og slike bøker gjekk på lån, og elles las dei gamle mykje i almanakka.

Namnna på sjukdomar fikk somtid ein helleg var uttale i dialekten. Influensa kalla dei flurensa, difteri difteri eller jifferit, meslinger kregda. Mageveek kalla dei kolika. Men krim-sjukke med litt feber og kvalme kalla dei "overføra", avdi dei fann ut at slik "kungsjuuga" for öve (somvitta murit i grenda).

12512

II Bygdelaikværet.

Reide kvinnet og menn kvinnet væra bygdelaikværet. I Holvorn budde Valborg Valand. Ho var kjend over heile Fylkandes, ja endå lengre. Ho hadde stor søbrød og hjelpte mange, ikkje berre bøndre, men også storfolk. Om Valborg er det skrive mykje. Ho var vissnok kjend for kvassalveri. Men sambygdningen, stortingom. Torin Jåben, tok henne i forsvær.

Bygdelaikværene var ofte frå store gårdar og kjende eller. Men dette var ikkje alltid tilfelle. Frumplyttarar og småkantsfolk kvinnet væra like gode.

1) Mange tok til i ung alder. Dei var "född med kvasta." Og det kvinnet tidleg syna seg at dei kvinnet hjelpe folk eller dyr som var i naud.

2) Enn heimegund kvinnet ei kv ikkje fa kalva, og dei vartre stod hjelpe-lause. "Eg skal ta kalven," sa ei små-gjente, og det gjorde ho og så lett-vind og greitt at dei vaktene komt vandra sig.

3) Eg kjend god karar Vinheim frå Lisle. Som liten gut vriste born folen (det sine beinet), som kom da' voppe vordt på kryt, a si.

Einon stakvæster Norsk. Berge var kararen hans. "Nå er du klein til fots, men viss nå ikkje mott for det, sa Berge. "Bruk nå hendene dine, så kan du bli reist ein kunstnar med dei."

15715

15715

Jau, guden tokk fatt og vart uvantleg flink og kerdig. Da kom slutta skulen, gav trakk Berge sin fint utskoren stol. Kva na eg gje deg att? sa Berge. Ein otas "na" du vert stortingom. og straksraik, svare guden. Jau, Berge, vart baide stort. Inarm og stakminister, og lind-kvinn fikk staven. Fa laga lin theim seg tri fot. Fan eksperimentera og vart gjenda baide i inn og utland for tre-fotene sine.

Ein kan kje godt sei at dei garrle b. lakjavarane hadde lakjing som yrke. Dei driv det vid sida av sitt vanlege arbeid og tok litte lite betaling, ofte ingenting.

Dei hadde litt samarbeid med dei fyrste utlarde lakjavarane. Men samarbeidet gjekk ofte ikkje godt. Bygdelakjavarane vart ofte tvangt kringlaute, og lakjavarane utvara ofte mot raiderne deira, ja brukte og lova mot dei.

Men bygdifolk hjelpste, sa godt dei kunne nar du vitna i slike saker, og ofte sokte dei b. lakjaren i lojnt nar dei var sjuke.

B. L. raider (mpairmon)

B. doktorane brukte gjerne tjaple medisinar slik som kamfer, nassa, sigabalsam o.s.v. og sa brennevin og brunt sukker, og sa tvadde dei iglar til a suga blod av sjuke folk. Ferent museblod pa maten brukte dei til born som vatte i sengen. ^{museblod, skaffa dei seg lett og god.}

Vorlige med. vider slik som reinfam og tebtork (ryllik) og tryll samla folk gjorde sjolv.

dei truka dei og hengde dei på ein beif-
lig stad.

Meir kjende t. d. d. d. d. d.

Vis-Taddeiv fra Fiksdal tok på fallet su-
rvarstid og samla ymse slag blommar og
røter.

Ein garral mannteiirre bunde einervolje
(eivertjore) og vaddde på flasker. Ofen
skulle hjelpe for giint.

³⁴) Fantan dreiv somtid med medisina-
giving. Eg minnest ei fantskgering laud
från ei medisinsoppskrift til bestefar.

³⁵) Godt drikkevann hadde rykt a
seia. Eg minnest ein mann som var
så ille plagd av bronkittkroste. Han drakk
svart ofte, av ei tyldde ein dag tvann arbeid-
de i skogen, og frå då av skorn han
seg fort. Han "i pængde" krossen. Han
tala om dette med dokteren, og
han sa at det kunne gott vera at
det var vatnet som hadde hjelpt ham.
Men heilt viss kunne han ikkje seia
det utan han gramtka vatnet vilskap-
leg.

Ein bekk heirre er så velkjend for
det gode vatnet. Orsebekken heiter
han. Lyster til bestefar var gift i gran-
nbygdde. Ho låg tvandt sjuk og så vilja
dei heirre og vaddde med seg flasker
fulle av vatn fra Orsebekken. Det var
svart så godt det smaka for heirre.
Han de meir? spourde ho. Ja, svara dei
og gjekk etter vatn, men frå ei tyldde
der på garden. Ho smaka på det. Nei,
sa ho, dette er ikkje frå Orsebekken.

Så la ho seg sorg full med på puta.
Ho fekk kjemneid av det gode vatnet. Nokke
dagar etter droydde ho.

Eg var ikkje høyrt at nokon var hatt stände valn på flasker. Men, for eit par år sidan låg ein av grannane mi dødsdøyd på Norddals sjukhus. Det siste laust dei senda valn til han frå ein bror her heime på Saudal.

Dette som kallast "dyvelsdrukt" var eg høyrt tale om. Men eg trur ikkje slitt var var brukt her.

Brennvin, helst genevee, "sjenavee" var nytta av dei gamle.

Teknisk uttrykk.

Til kopping og lating hadde dei kopperhorn og "pikkejedn" "vaktejedn" (vaktejern. Om dette var eg skrivt for).

Ein faglans var tanndokter her i Saudal. Han hadde laga seg ei tång som var så ypperleg å ta tannene med. Kopperhorn og "pikkejedn" kunne han og laga.

Eg minnst ein gamal mann som var byggedyrstjær. Han var gjerne herda når kuerne ikkje kunne få kalva. Han hadde laga seg slik ein skandig kniv som han brukte dersom kalven var dau og så kua ikkje kunne få kalva. Kniven kunne leggjast saman slik at han gav seg som i neven, men kunne opnast inni kva. Med denne kniven kunne jakob lute sund kalven og så ta han ut. Jakob hadde ofte var hjelpe-mann for dyrelakjaren, og så hadde han og fagliterature, foralde han meg.

Nå er han død for fleire år sidan, og både kniven og bokene er vel lorte.

1571

15715

6

"Spesialister"

11.

Eg erminnest ein "augedokter".
 Ola Tobias heitte hann. Han var ein
 rein meistar til å skella orred
 augo. Han traddde eit lite reidtkap
 på lag som ei "spöda" (strikkepönn)
 skipt så ho traddde "tron" på.

(Pönn: Sliper ein ljæntd. fæll tværs,
 så vil ein sjå "rona" som ein örfin
 sylstråid som ligg lange den tværne,
 kvæsse eggen. Ser ein i lupe, vil ein
 sjå at rona er litt rø (har bittle små
 taggar) Med slitt ei ronspöda "kun-
 ne Ola Tobias fa ut t. d. slipesknas
 d. v. s. örsma stål eller jernbitar som
 hadde sett seg fast i augnehimna.
 Mot vekt i augo, eller dersom nokon
 hadde særte augo, så var ronsmjölk
 så framifrå.

Dei gjekk då tid ei kone som had-
 de "fattedådn" (barn som fekk bryst-
 mjölk) Så lauk kona ta kving bryst-
 örta med fingrane og så sprøyta
 mjölk inni auga.

Eg har sett slikt optvin"
 For var god "til spjelka bein-
 kvot. Eg trur ÷e hann var utheppen ein
 einaste gang. Han spjelka med
 björkenavarer, eller imed treplater.

Bygdelækjovorne sag vil etter
 meisingane sine og likevis instru-
 mensa. Dei bar dei gjerne i ei
 tørste eller i eit strin når
 dei var henta.

15715

6 Fglar til blodrenging kjøpte
dei på (apoteket?)

Det var helst Kyrringar som dreiv
med dette. Men iglome stod kj så
svart koge i kure kj folk her. Kop-
ping og kating hadde ^{dei} mykje meir
tru på.

Blodsternring vart helst
rekna for trolldom, men av det gode
slaget, d. v. k. til å gjera godt med.

Torjus i ja på fagebostad kunne
"stemma blod". Han kunne og
"gjera lette" (firna ut kven hadde
stole) Torjus var vi, og kven hadde
svarteboka, sa folk.

Bustefar var bönesteck og hadde steck
tre. Han kunne binda vasson (i
i Guds navn binda kvetsarne på
dei ikkje kunne ståka.)

"Vass, stinge deg. Eg skal binda deg
med tre Guds ord," og så nemde han
dei tre personane i quaddammen.

Det var gudsbepotillet "å binda
vasson". Men ein gong kunne ein gjera
det utan å synda. Bustefar gjorde
det ein gong i heile sitt lange liv,
for å synda Guds matt, som han sa.
Han og bror hans gjette, og så kom
dei over eit fall stort krossbol,
jordbol. Han targa opp kvetsarne,
og la seg så mildt i svermen, og batt
dei i Guds navn. Bror hans tykte
det var uhugleg å sjå. Kvetsanna burra
kring omallelet, ja lite kring augo
på bustefar. Men ikkje lit danna-
ste stikk fakk ham. Guds navn
sammen med steck tre kan gjera

inder, se ham.

4

Bygdelakjavarar.

Ég var fyr skriva om Töjtu i Lía frá Hagebostad. Hann var ein, og hadde trúleg evne til hypnotisera. Frantaboka hadde hann, sa folk, og sjólvom hann av og til drív inná tungum smata av smagi, sa var hann na líkvegl klok nok til á bruka veluge, naturlige ráðir.

Hann Kaoldom hec frá Landdal, drív iktje magisk vektsemd. Hann var ein klok og hjelpsamur bóndi som hadde lært av öndre og av eiga røyntle, og sa sag hann det sein si oppgáve á hjelpa folk.

Prestane var ofte iktje sa líte tung-
nige í lækjerkunste. Sei las ofte lækjebóker frá frarnande mál, og sa kunnur dei spreida lardomen ut millom bygdefolk.

Tóleis var det med prestane Snott og Tjensén í Hagebostad. Sei próvde á lara folk reinsemd og beire stell av dei sjuke.

Det fannst folk som fór inná synduge ting, slík som á fá fuktsomnelige kvinnes til á fara iadda "el. fara illa" (abortera) á eta "grónskom" (det skrummet hestur fær í munnen var hann et hóg, helst fer et hóg), kunnur dríval frá abort tinnade dei garrke.

Men det var rekna for fæl synd
å driva med slikt.

14

Éld og soovel.

Nå eg var liten, kom det "difteri"
sykdom i grunda. Ein av gramma mi-
-ne hadde 5 småbarn, og desse døyd-
-de alle sammen på ei veker tid.

Det var sårt å sjå då faren og mora
riste til kyrkjegarden med eit heilt
lass med små likkister. Dei fekk
berre så tung ei sorg. Nå hadde dei
berre att ei dakti gjente og så to vaks-
-ne born i Amerika.

Li hadde ikkje skulehus i grun-
-da. Herden var holden i ein sto-
-va heivve, og der hadde dei dif-
-teri sjuke borna gått, og eg som
var liten, hadde enda fått sukker av
dei. Så laut husa sine reingjerest.

Dei sette ei gryte på gubel, la soovel-
-stykke oppå og kvælte éld.

Der felle soovelrøyken skulde
så drepa smitten.

Ein annan huslyd i grunda miste
2 småbarn i difteri. Faren sørgde, men
ikkje mora. Eg var så glad då sjü-
-ka kom og "dei døydde", sa ho. Dei
er luktalege som døyr små og æis kül-
-dige. Det er verre for dei som

snå liva eit langt liv i ein
vord og syndig verden.

Oldemor miste og småbarn. Ho var og
så glad, tralla og song. "Nå de badvork
rivit i kvinneliken, Nå tar eg kjt byta
meir for dei", sa ho.

15715